

לאומיות, היסטוריוגרפיה ורוויזיה היסטורית

יעקב שביט

מבוא

את הופעתם של הקבוצה והזרם המכונים 'היסטוריונים חדשים' ו'היסטוריוגרפיה חדשה' אפשר לבחון משתי נקודות תצפית שונות. ראשית, אפשר לראות בהופעתם פרק בתולדות ההיסטוריוגרפיה היהודית והישראלית; כלומר התפתחות פנימית של דיסציפלינה מחקרית, שמקורה בנגישותו של חומר מקורות חדש, בשימוש בכלי מחקר מושגיים חדשים ובהופעת אינטרפרטציות חדשות.

שנית, אפשר לראות כאן גילוי של הלוך רוח אידאולוגי וציבורי, שהכתיבה ההיסטורית והסוציולוגית נובעת ממנו ונותנת לו ביטוי בעת ובעונה אחת; הלוך רוח ואידאולוגיה שבמרכזם ביקורת ופרעור על הלאומיות היהודית ובעצם על אושיותיה של החברה הפוליטית היהודית הריבונית בארץ-ישראל. לאמתו של דבר, מנקודת תצפית זו מדובר באידאולוגיה שהיא פרק בתולדות האנטי-ציונות הארץ-ישראלית, בהתפתחות השקפות אנטי-ציוניות שנולדו לא מתוך יריבות לציונות בגולה אלא מתוך החברה הארץ-ישראלית והישראלית פנימה.

נקודת התצפית הראשונה נוגעת בעיקרו של דבר למיליה המקצועי. מרבית הפולמוסים ההיסטוריוגרפיים אכן נערכים בכתבי העת המקצועיים. רק חלקם זוכים לתהודה ציבורית, ובלי שום קשר לחשיבותם לחקר העבר (השאלה אילו מן הפולמוסים זוכים לתהודה ציבורית ולמה היא עצמה שאלה רבת עניין). לעומת זאת נקודת התצפית השנייה עניינה בכתיבה ההיסטורית עד כמה שהיא חלק מן המערכת התרבותית. כאן העבר ההיסטורי הרחוק והקרוב הוא 'עבר מעשי' (Practical Past), כלומר עבר היסטורי שנעשה בו שימוש במערכת התרבותית והפוליטית. הפולמוסים העוסקים בשאלות הנוגעות לזהותה של החברה, לדימויי העבר שלה ולהכרעותיה הפוליטיות הם הזוכים לתהודה ציבורית.

באחרונה הופיעה אפוא קבוצה של היסטוריונים וסוציולוגים המבקשת להציג תמונת עבר חדשה של ההיסטוריה הציונית והישראלית, והיא מתאפיינת בתודעה עצמית ובתודעת שליחות, אם כי היא איננה קבוצה אחידה. לדעת פרשנים אחדים הופעתה היא פועל יוצא מהתרופפותה של האידאולוגיה הציונית המלכדת ומהתפתחותה של חברה אזרחית-ליברלית שערכי היסוד של הלאומיות – ובוודאי אלו

של הלאומיות המגייסת - נעשו יותר ויותר זרים לרוחה. הערכתם מבוססת על ההנחה שהתקופה הקודמת היתה תקופה 'אידאולוגית' והיה או מעמד דומיננטי ורב השפעה לאידאולוגיה ולתמונת העבר שלה. לפי טענה זו, 'הנורמליזציה' בחברה הישראלית החלישה את השפעתה של האידאולוגיה הלאומית ואת הזיקה אליה. תהליך זה זוכה, כמובן, להערכה שלילית או חיובית, הכל לפי נקודת השקפתו של המעריך.

יתכן שעקב התרופפות האידאולוגיה נעשה 'הקהל הרחב' סובלני או אדיש יותר כלפי ערעור על מסמכות וערכים, ובכך התרופפות זו אולי סייעה להופעת המגמות האנטי-לאומיות בחברה הישראלית ואפשרה את הופעתה של הרוויזיה ההיסטורית; אבל 'הקהל הרחב' איננו בהכרח קהל היעד של 'ההיסטוריוגרפיה החדשה', שכן הוא אינו מתעניין בפולמוסים היסטוריים. ההתקבלות של ביקורת העבר בקרב שכבות האינטליגנציה היא בראש ובראשונה תוצר מראקציה של חוגים מסוימים ובעלי השפעה לאופי שהוקנה ללאומיות היהודית מאז שנת 1967 ואילך.

לאמתו של דבר הקשר בין הופעת הקבוצה הנדונה ובין הופעתה של תרבות פוליטית אורחית-ליברלית, נטולת ערכים לאומיים ומנוכרת לסמלים לאומיים, הוא קשר רופף ומדומה. הקבוצה המגובשת של כתבי ההיסטוריה 'החדשים' איננה תוצר של השקפה ליברלית וגישותיה אינן גילוי של תפיסה פלורליסטית, חופשית מתכתיבים אידאולוגיים, או גילוי של אדישות לאידאולוגיה. מדובר בקבוצה אידאולוגית מובהקת ובעלת מטרות אידאולוגיות מובהקות. אחדים מתבריה החליפו את הביקורת המרקסיסטית, שטר קנה, בביקורת מנוסחת במינוח פוסט-מודרניסטי המסתיר בעצם את העובדה שתכניה הפוכים מתכניה של ביקורת פוסט-מודרניסטית. מאחורי הביקורת שקבוצה זו מותחת על מוקדי הכוח או 'שדות הכוח' הפוליטיים והתרבותיים, על טיבה של ההגמוניה התרבותית בחברה הישראלית ועל 'הנראטיב ההיסטורי השליט' בעל האופי המסולף והמניפולטיבי, לטענתה, מסתתרת תפיסה אידאולוגית תרממדית. הם אינם מבקשים לטעון בזכות מעמד לגיטימי של חלופות נראטיביות שונות, אלא להפריך את תקפותו של הנראטיב השליט, לדעתם, ולהחליפו בנראטיב אחר. עמדת מוצא פלורליסטית היתה סותרת את כוונתם, שכן כרוכה בה לגיטימציה גם לנראטיב הפסול בעיניהם.

למעשה הם באים להציג 'אמת' היסטורית חלופית אחרת, במקום 'האמת' ההיסטורית המקובלת והמוסכמת, והרטוריקה הפלורליסטית מסתירה עמדה דוקטרינרית קשוחה. לא גישה היסטורית 'נייטרלית', המכוונת להציג את הריבוי הקיים במציאות ההיסטורית או לתת לו לגיטימציה, היא המנחה את המהלך של פירוק 'שדות הכוח' או הדה-קונסטרוקציה של 'הנראטיב' באמצעות טקסטים ביקורתיים. הדה-קונסטרוקציה נועדה להכשיר את הקרקע לרה-קונסטרוקציה חדשה ולהעניק לה מעמד הגמוני. אגב, מן הראוי שניתוח כזה לא יהיה זר לבעלי הגישה הנדונה כאן, שכן הוא בוחן את שיטות פעולתם ואת כוונותיהם באמצעות אותם כלי ביקורת שהם עצמם מפעילים לשם ניתוח תופעות.

במאמר הזה אבקש תחילה לבחון בקצרה את טיבה של 'ההיסטוריוגרפיה החדשה' מתוך נקודת מוצא היסטוריוגרפית. אחר כך אשתדל להצביע על הנחותיה ומטרותיה

של היסטוריוגרפיה זו בכל הנוגע לשאלת הלגיטימיות של הלאומיות היהודית, שהיא גם שאלת הלגיטימיות של קיום ישות פוליטית יהודית עצמאית בארץ-ישראל, מודרכת ברעיון הציוני על פירושו השונים. מובן שאין בכוונתי לבחון כאן את הכתיבה ההיסטורית החדשה לענפיה ולתוצריה. ראוי שביקורת אמתית של כתיבה היסטורית לא תעסוק בהכללה ובשיוך קבוצתי - יש להתייחס לכל חיבור וחיבור באופן נפרד ולבחון בדקדקנות את המקורות והשימוש בהם, את המתודה ההיסטורית, את הפרשנות וכדומה, וביקורת מפורטת כזאת איננה אפשרית כאן.

א

אין שום חידוש בטענה שכתבת היסטוריה היתה מאז ומעולם תהליך בלתי-פוסק של יצירת מסורות, עיבודן, קנוניזציה שלהן, הפיכת 'היסטוריה' ל'מיתוס' ו'מיתוס' ל'היסטוריה', יצירת תמונות עבר שונות וחלופיות, הצגת פרשנויות שונות וכדומה. במקרים רבים הניע את הכתיבה ההיסטורית רצון לבחון מחדש תמונות היסטוריות מוסכמות. לעתים הכתיבה היא ניסיון לעצב תמונת עבר שתקנה לגיטימציה למערכת מסוימת של ערכים וסמלים או תשלול את הצדקתה; ולעתים מדובר בכתיבה שהניעו אותה סקרנות אינטלקטואלית, רצון לחדש בתחום המחקר, שימוש במסמכים חדשים שנתגלו, הצגת שאלות חדשות מפרספקטיבה חדשה וכיוצא באלו; אך לעתים תכופות כתיבה היסטורית מונעת ומודרכת בשיקולים אידאולוגיים ונתפסת כשליחות.

ישנם מי שמנסים להטביע בהכרתנו את הדימוי בדבר שני טיפוסים חד-ממדיים של כותבי היסטוריה הניצבים זה מול זה בכל מקום, ובחברה הישראלית באופן ספציפי - המחנה השמרני-קונפורמיסטי הממוסד או משרת הממסד לעומת המחנה הנון-קונפורמיסטי מנפץ המוסכמות. הדימוי הזה הוא דימוי שטחי ומגמתי באופן מובהק. השדה של הכתיבה ההיסטורית הוא רחב ומגוון הרבה יותר והתמונה המנכאית הזאת כלל אינה משקפת אותו.

אכן, בכל נושא אפשר לזהות גישה היסטורית מקובלת או הגמונית בזמנה (במרכז של המיליה המקצועי ובציבור הרחב), לעומת דעות מקובלות פחות או אפילו אזוריות ופרובוקטיביות, אבל בחברות הדמוקרטיות, לפחות, מצוי קצוץ מגוון ב'שוק הגישות ההיסטוריות'. לפיכך המאבק איננו מתנהל בין 'אמת מוסכמת' אחת ויחידה (שהיא 'שקרית' בעיני מבקריה) לבין 'אמת צרופה וגנוזה' (שהיא-היא, כמובן, 'האמת' בעיני מצדדיה), אלא בין גרסאות שונות ומסורות שונות. בכל מקום העבר ההיסטורי נקרא באופנים שונים ומצויר בדרכים שונות.

כך קרה גם בהתפתחותה של ההיסטוריוגרפיה הציונית. אין - ולא היתה - היסטוריוגרפיה ציונית 'הציונית' אחת. תמיד היו היסטוריוגרפיות ציוניות אחדות שהתנגשו זו בזו בנושאים ובעניינים רבים. כמו בתרבויות אחרות, אחדות מהן היו קשורות לאידאולוגיות פוליטיות ולתנועות ציבוריות. 'ההיסטוריוגרפיה החדשה' מטשטשת את חילוקי הדעות הללו ויוצרת 'שדה היסטוריוגרפי' ציוני אחיד ('ממוסד'), המדבר לכאורה בשפה אחת, מספר סיפור אחד ומשרת מטרה אחת, והיא עושה זאת

כדי שתוכל להציג חזות של הנגדה חד־משמעית וטוטלית. המחנה השני בהנגדה הזאת, המחנה 'החדש', מייצג לכאורה את החיפוש אחר 'האמת ההיסטורית הבלתי־תלויה'.

אבל גם רוויזיוניזם היסטורי יכול להיות מגמתי ומגויס לא פחות מכל ניסיון לשמר מוסכמות היסטוריות. הצעות להיסטוריה חלופית הן לעתים תכופות מגמתיות או חסרות־יסוד לא פחות מן 'החוכמה המקובלת', אולם הן זוכות בתשומת לב רבה מאוד ובהערכתה של דעת הקהל. הרבה פעמים ספריהם של היסטוריונים רוויזיוניסטים זוכים לתפוצה ששום ספר 'אקדמי' או 'ממסדי' לא יכול לפלל לה. הצלחתם איננה נובעת בהכרח מן 'האמת' שהם מציגים או מעצם 'החיידושים', אלא מקיומו של הלוך רוח ביקורתי וחשדני כלפי 'גרסאות רשמיות' ובעיקר כלפי הממסד הפוליטי והחברתי. אין ספק שהלוך רוח כזה התגבר בישראל אחרי שנת 1973.

כל פולמוס היסטוריוגרפי מניח באורח מובן־מאליו שתי הנחות יסוד: א. יש חשיבות למהימנות ולתקפות בתהליך איתורו ותיאורו של מאורע היסטורי זה או אחר, בתהליך קביעת 'ההיסטוריות' שלו; ב. אפשר להגיע לחקר האמת ההיסטורית ולהציע שחזור סביר פחות או יותר של מהלך המאורעות והסבר תקף פחות או יותר לגורמים להם ולתוצאותיהם. במישור התאורטי מתנהל ויכוח על סיבה של 'האובייקטיביות ההיסטורית'. להלכה בוויכוח שנערך בזמן האחרון נשמע הד לטענה שאין בנמצא כתיבה היסטורית אובייקטיבית: כל כתיבה כזאת מספרת את 'הסיפור' שלה מנקודת מבטה ועל פי צרכיה. אבל בהקשר הפוליטי־תרבותי בישראל הוויכוח התאורטי על 'האובייקטיביות' בכתיבת ההיסטוריה הוא הסחת דעת מן העיקר, שכן רוב המשתתפים בוויכוח מאמינים שאפשר להגיע בסופו של דבר לחקרה של 'האמת ההיסטורית' או לפחות להתקרב אליה. לפי ההשקפה של רובם, קריאה נכונה של התעודות ההיסטוריות, שימוש במתודות מחקר נכונות ופרספקטיבה נכונה מביאים להצגה נכונה יותר של מהלך האירועים. אילו גרסו אחרת, היו שומטים את הקרקע מתחת לטיעוניהם.

דבר אחד הוא לטעון שבסיפר היסטורי, מעצם טיבו, מופנם תמיד יסוד בדיוני ומניפולטיבי זה או אחר, הנובע מעצם התהליך של השחזור ההיסטורי או ממגמתיו; כלומר לטעון עקרונית שיסודות התבנית של הסיפר היסטורי - אופי השימוש במקורות, המבנה הספרותי הכופה את עצמו על 'החומר' וכיוצא באלה - הם הגורמים המכתיבים את אופני עיצובה של 'המציאות ההיסטורית' ואת התווייתה על פי מודל הסברי. לעומת זאת, דבר אחר לגמרי הוא לטעון שכל תיאור היסטורי הוא בעצם מבנה בדוי, מחוכם וערמומי, שהורכב במודע ובמכוון על 'ההיסטוריה' כדי לעצבה על פי דיוקן מסוים, שאינו משקף את 'המציאות' אלא את האינטרסים ואת הדימויים של יוצרי הדיוקן. לפי טענה זו כל תיאור היסטורי הוא מעצם טיבו לא רק רה־קונסטרוקציה אפשרית, אלא בדיה מכוונת מראש למטרה ברורה; במילים אחרות: כל תיאור היסטורי הוא "מיתוס".

בגרסת הטיעון הראשונה שהוזכרה כאן מדובר על המאפיינים האימננטיים של

הכתיבה ההיסטורית בתור תהליך שחזרה של מציאות ופירושה; ואילו בגרסתו השנייה של הטיעון מדובר על מניפולציה מכוונת בידי המנגנונים השליטים בתרבות. כאן וכאן הרוויזיה ההיסטורית מיועדת לבחון את טיבם של המנגנונים החברתיים או הספרותיים, כדי לחשוף את היסודות המכוננים של המבנה ההיסטורי ואת טיבו המניפולטיבי, וכך לערער על הלגיטימציה שמבנה זה מעניק ולפתוח לרווחה את השער להיסטוריה חלופית, שהיא ההיסטוריה 'הנכונה'. אולם על פי גרסתו הראשונה של הטיעון, הרוויזיה מיועדת לתקן תמונת עבר כדי להציע תמונה תקפה ומהימנה יותר; ואילו על פי גרסתו השנייה הרוויזיה מיועדת לערער על תמונת העבר משום שהיא המסד לשליטה התרבותית והפוליטית.

בדברים אלו אין שום חידוש והם הכוח המניע מאחורי כל עיון מחודש או כל רוויזיה היסטורית. גם הצורך לחשוף את אופי המניעים המסתתרים מאחורי כל שחזור היסטורי איננו גילוי ישראלי מקורי בן־ימינו. אילו קיבלנו את הטענה העקרונית שאי־אפשר לברור בין שחזורים היסטוריים על פי מידת מהימנותם – מפני שאין 'מציאות היסטורית אובייקטיבית', ובוודאי אין 'מציאות היסטורית אובייקטיבית אחת', שהרי לעולם לא תהיה אפשרות להציע גרסה מוסכמת ואחידה שלה – היה עלינו להסיק שאין טעם להציע סיפור חלופי. אין תכלית להציע רוויזיה או היסטוריה אחרת, שהרי מעצם טיבן גם הן יהיו סיפור בדוי; אם בכל שחזור היסטורי מופנמת בדיה, הרי גם היסטוריה חלופית איננה אלא בדיה מאתו סוג. אם כל גראטיב חלופי אינו אלא מניפולציה לגיטימית (לפעמים על יסוד הטענה שמותר לחלש ולקורבן לעשות מה שעשה עד כאן החוק והמשעבד – ורק לו מותר לעשות זאת), הרי למעשה נטען בכך שיש בנמצא אמתות היסטוריות אחדות, שתיים או אפילו יותר, ולכולן אותה מידה של לגיטימיות. על כן ההכרעה ביניהן לא תיערך לפי מידת המהימנות של הגרסאות, שהרי על פי ההנחה הרלטיביסטית אי־אפשר לשקלל את מהימנותן, אלא לפי העניין שהן משרתות.

יחד עם זאת, כאמור, אל נלך שולל אחרי הטיעון המתוחכם. כל כוונתו אינה להטיל ספק בדבר האפשרות לשחזר את ההיסטוריה 'כפי שהיתה באמת'; למעשה מדובר כאן בטקטיקה מתוחכמת שמטרתה לפסול כתיבה היסטורית אחת כדי לסלול את הדרך ולהכשיר את הקרקע להיסטוריה החלופית. ההיסטוריה החלופית איננה מוצגת בתור עוד אופציה אפשרית לשחזור והסבר, אלא בתור 'היסטוריה' שראוי להקנות לה מעמד שליט ללא עוררין. ההנחה היא שיש להיסטוריה 'משמעות, ולכן דה־לגיטימציה של תמונת עבר אחת והמרתה בתמונת עבר אחרת היא פעולה חיונית.

ב

חשוב להבחין כאן בין קטגוריות אחדות של רוויזיה היסטורית, אף שהקווים ביניהן עמומים למדי: 'חידושי מחקר', 'עיון־מחדש' ו'היסטוריה חלופית'. ההבחנה מתבססת בעיקר על טווח הכוונות של החוקר והכותב ועל תוצאות מחקריו. בקטגוריה של

'חידושי מחקר' נכללים תיקונים שונים בתמונת העבר הקיימת ובהבנתה. חוקרים שעבודותיהם שייכות לקטגוריה זו מעלים נושאים חדשים שלא טופלו קודם לכן ומתמקדים, למשל, בקבוצות חברתיות שנחשבו שוליות או מעדיפים היסטוריה חברתית על פני היסטוריה פוליטית וכדומה. מחקריהם יצביעו על עובדות שונות שנעלמו עד כה מתמונת העבר וישלימו אותה. גם 'חידושי מחקר' עשוי לא אחת לזעזע מוסכמות ולהציג התבוננות מהודשת במוסכמה היסטורית מושרשת.

בקטגוריה של 'עיון-מחדש' נכללים מחקרים שמסקנותיהם מחוללות שינויים רחבים ועמוקים יותר בתמונת העבר, לפעמים עד כדי תיקון חלק ניכר מן התמונה ההיסטורית או החלפת חלק ממערכת ההסברים הקשורים בה. עיון-מחדש מעין זה מציג מלכתחילה מכלול תיאורי ופרשני חדש ושלם של מאורע היסטורי מרכזי, אבל עדיין אין משמעות הדבר שתמונת העבר תהיה בסופו של דבר שונה בתכלית מזו המקובלת.

לעומת זאת 'היסטוריה חלופית', על פי ההבחנה המוצעת כאן, מבקשת להחליף את תמונת העבר המקובלת כולה ולהציע במקומה תמונת עבר כוללת אחרת. יש שלושה סוגים של היסטוריה חלופית כזאת: גרסה ראשונה מפרשת באופן 'אחר' טקסט מכונן וקנוני, כדי להוציא ממנו מסקנות הפוכות מן המקובל או לסתור את ההסבר ההיסטורי הרגיל; גרסה שנייה דוחה את הטקסט הקנוני, משום שהיא רואה בו 'סיפור' בדוי ומניפולטיבי מלכתחילה ומעדיפה להזקק לטקסט אחר; גרסה שלישית מכוננת הייררכיה חדשה של התופעות המרכזיות בהיסטוריה הנדונה. למחקרים השייכים לקטגוריה של 'היסטוריה חלופית' יש אפוא מגמה רחבה ומקיפה יותר. הם עשויים להציע תמונת עבר חדשה, ולא רק של תקופה היסטורית מוגדרת, אלא של עידן שלם ואף של תולדות המין האנושי כולו.

במילים אחרות: טווח השינוי המבוצע בתמונת העבר הוא קבוע את אופי השינוי או את מידת העומק של הרוויזיה, אבל לא פחות מכך מתנה אותם ההקשר ההיסטורי המידי בעת העלאתה של הרוויזיה. ההקשר הזה קובע עד כמה 'חידושי מחקר' ייחשב ל'עיון-מחדש' ועד כמה 'עיון-מחדש' ייחשב ל'היסטוריה חלופית'; אך בעיקר ההקשר ההיסטורי קובע מתי כתיבה היסטורית זוכה לעניין מוגבל בלבד, ותהיה חדשנית ומתכנסת ככל שתהיה, ומתי היא עולה על סדר היום הציבורי ומשפיעה על עיצוב התודעה ההיסטורית ואולי גם על ההתנהגות בהיסטוריה.

ברוויזיות ההיסטוריות לסוגיהן אפשר גם לדון משתי נקודות מבט אחרות: מן ההבט המקצועי - אופן השימוש במקורות, המתודה, הפרשנות; ומן ההבט של בחירת הנושא לרוויזיה וההקשר של העלאת הרוויזיה על סדר היום. עיון כזה בהתקבלותה של הכתיבה ההיסטורית יציג למשל את השאלה מדוע עלו על סדר היום הציבורי בעשור האחרון דווקא ויכוחים על טיבן של המיסטיקה, הקבלה והמשיחיות ביהדות, על אופיין של מגילות מדבר יהודה או על הגורמים, הקהף והתוצאות של מלחמת בר-כוכבא, אם להביא דוגמאות אחדות בלבד.

ברור לגמרי מדוע עלו באחרונה על סדר היום הציבורי הנושאים שההיסטוריונים החדשים מטפלים בהם: מדובר בהיסטוריה בת-ימינו, באירועים המכוננים של ההווה

הישראלית ובמעשים שהם מוקד לוויכוח גוקב, בעיקר סביב השאלה כיצד הם השפיעו על דפוסי העימות הישראלי-ערבי. הקבוצה המדוברת מודעת יפה לכך שהיא עוסקת בנושא היסטורי בעל השלכות פוליטיות רגישות. כדי להעניק לעצמה נופך של יחודיות ולהשיג לעצמה הכרה, היא אימצה לה כינוי קיבוצי.

זירת פעולתה, שימושיה והתקבלותה של 'ההיסטוריוגרפיה החדשה' היא כפולה: היא חלק מן הוויכוח הפנימי בחברה הישראלית, אך היא גם תורמת לשיפוט ולהערכה של החברה הישראלית בדעת הקהל המערבית ומיועדת להקביל בינה לבין החברות הערביות השכנות, כדי לשנות את ההערכה הרווחת בדבר הדמיון או אי-הדמיון ביניהן וה'צדק' או 'איי-הצדק' בהתנהגותן. לכתובה ההיסטורית החדשה יש שליחות ויש בשורה. תכליתה לחשוף את 'החטא הקדמון' (או את 'החטאים הקדמונים') הקשורים בלידתה של מדינת ישראל, ולכן היא מרחיקה עד ראשית הציונות ועוקבת אחרי כל שלבי התפתחותה. הביקורת איננה מכוננת רק נגד ממשד פוליטי, כשלונותיו, מחליו, דרכו המוטעית וכיוצא בזה, ולא רק הוא או האידאולוגיה שהנחתה אותו מובלים אל ספסל הנאשמים; הקטגוריה מוסבת כנגד מהותה של החברה שיצרו האידאולוגיה והממשד, כלומר נגד המדינה והחברה הישראלית כישות היסטורית. אין מדובר רק בתודעה של 'שליחות היסטורית' מתוך אמונה שיצירת תמונת עבר 'אמתית' היא חלק מתהליך הריפוי והתיקון של החברה הישראלית, שכן מחלותיה וקלקלותיה נובעות מזיכרון היסטורי מסולף ומטעה; מדובר בתודעת שליחות של המבקשים לטעון כי האידאולוגיה הציונית והתנועה הציונית הן פגומות מעצם טבען ומהותן, ולכן החברה הישראלית מיסודה ומעצם בריאתה מבוססת על הנחות כוזבות ופסולות.

האופי האידאולוגי והרומטי של הכתיבה הזאת מסתבר מהאופן הטוטלי והחד-ממדי של תמונת העבר המוצגת בה. היסטוריון המזוהה עם הקבוצה הזאת יקרא תיגר על מכלול הפעולות והאידאולוגיה של התנועה הציונית ומדינת ישראל ויקבל כמוכר מאליו את 'הנראטיב החדש' על כל חלקיו. מי שיאמץ את הביקורת על המדיניות הציונית בזמן השואה יאמץ בדרך כלל באופן אוטומטי גם את הביקורת על המדיניות הציונית ב'שאלה הערבית', את הביקורת על מבנה הכוח של החברה הישראלית וכדומה.

ג

כאמור, כתיבה היסטורית היא תהליך דיאלקטי של דה-קונסטרוקציה ורה-קונסטרוקציה בפרשנות העבר. האידאולוגיה הציונית הולידה תמונת עבר ש'קראה מחדש' את ההיסטוריה היהודית, ניכסה לעצמה פרקים שונים של העבר ההיסטורי ונתנה להם אינטרפרטציה חדשה, כדי לבנות תמונת עבר לאומית; ואילו הכתיבה ההיסטורית בת זמננו, משנות השישים ואילך, ביקשה לעקוב אחר יצירתה של אותה 'תמונת עבר' חדשה ואחר השפעתה על המאורעות ההיסטוריים. במילים אחרות: היא

ביקשה לשחזר את ההיקוונסטרוקציה הממשית והפרשנית שערכו התנועה הלאומית והיישוב היהודי בארץ-ישראל, כלומר ביקשה לערוך רהיקוונסטרוקציה לאותה רהיקוונסטרוקציה.

מדובר אפוא במעקב אחר תהליך של התפוררות מסגרות ישנות ובנייתה של מסגרת מלכדת חדשה: הלאומיות והיישוב בתור הוויה חברתית-פוליטית חדשה. תוך כדי כך עקבה הכתיבה ההיסטורית אחר יצירת מערכת חדשה של ערכים וסמלים, עיצוב-מחדש של התודעה ההיסטורית, עיצוב-מחדש של גוף הארץ והמסורות הקשורות אליו וכיוצא באלה. ממילא ברור שהיא לא עסקה ב'פירוק' החברה הישראלית לגורמיה המְשנה שלה, אלא בתיאור מעשי 'ההרכבה' של הגורמים השונים והפיכתם לחברה היישובית והישראלית; וממילא גם התמקדה הכתיבה ההיסטורית בקבוצות העילית שיצרו את הערכים החדשים ואת המוסדות החדשים וכוננו את המסגרת המשותפת החדשה.

ההיסטוריונים הרוויזיוניסטים מבקשים לטעון שאותה כתיבה היסטורית 'ישנה' נטלה חלק פעיל בתהליך זה של רהיקוונסטרוקציה שערכו התנועה הציונית והיישוב היהודי בארץ-ישראל וגם היתה תוצר של תהליך זה. ביקורתם מתנהלת בשני נתיבים: א. קריאה-מחדש של תהליך יצירתה של התנועה הלאומית והתוצר החברתי-התרבותי שלה; ב. קריאה-מחדש של מבנה היישוב והחברה הישראלית. בנתיב הביקורת הראשון הם באים להצביע על יומרתה של הלאומיות היהודית המודרנית להציג את עצמה בתור הביטוי הבלעדי של העם היהודי, על הפער בין האידאולוגיה והרטוריקה מזה לבין המעשים בפועל מזה, על האופי המניפולטיבי של הפעולות, על כך שהאידאולוגיה היתה כיווי לאינטרסים ולמאבקי כוח ושלטיה, על ממד הצביעות וההתחסדות הטבוע באידאולוגיה. כללית הם טוענים כי שיקולים לאומיים-אידאולוגיים מובהקים הם שהכתיבו את הכתיבה ההיסטורית על תולדות הציונות וארץ-ישראל, ועל כן יש להמיר את המערכת הקונצפטואלית הרווחת במערכת קונצפטואלית אחרת ו'לשחרר' אותה מראייה מוגבלת ומשותפת.

בנתיב הביקורת השני ההיסטוריונים הרוויזיוניסטים מעוניינים להראות שתהליך הרהיקוונסטרוקציה של ההיסטוריה היהודית בארץ-ישראל יצר בעצם הוויה אחרת מזו שיעדו לו מחולליו או אחרת מתכליתו על פי האסכולה 'השמרנית-המגויסת'. אותה רהיקוונסטרוקציה לא יצרה חברה אחידה, אלא העלימה במתכוון את ההטרואגניות והפלורליות, נתנה ביטוי רק לגורמים מסוימים והסתירה או השתיקה את 'האחר' או 'האחרים'. מוטל אפוא על הכתיבה ההיסטורית והסוציולוגית החדשה לחשוף את יחסי הכוחות האמתיים, להקנות לגורמים החברתיים והתרבותיים 'המדוכאים' ו'הנשכחים' את המעמד הראוי להם בפרשנות ההיסטורית, להראות שהחברה היישובית והישראלית איננה חברה לאומית מלכדת, אלא חברה שהשתלטה עליה עילית פוליטית-חברתית אחידה (לדעתם לא היה ממש בחילוקי הדעות שחצו אותה) לאחר שהיא הצליחה להטיל את מרותה על שכבות וקבוצות שונות.

על פי הנחת היסוד כאן, במהלך התפתחותו של היישוב היהודי בארץ-ישראל הצליחה עילית מסוימת לכפות את השקפת עולמה ואת האינטרסים שלה על החברה

כולה. 'ההיסטוריונים החדשים' אינם טוענים - כראוי ל'כתיבה חדשה', לדעתי - כי בעיצוב החברה היישובית השתתפו כוחות שונים ולכן שום אידאולוגיה לא הצליחה לעצב את המציאות לפי שיטתה; אדרבא, כמו הכתיבה ההיסטורית 'הישנה' גם זו 'החדשה' מעניקה לסובייקט ההיסטורי (לעילית ולאידאולוגיה שלה) מעמד דומיננטי בעיצוב המציאות.

בעלי הכתיבה ההיסטורית 'החדשה' גם טוענים כי ראוי שההיסטוריון יעמוד מחוץ לחברה שהוא חי בה וישקיף עליה מנקודת ראות נייטרלית. עליו לבטא נייטרליות זו גם במערכת מושגים 'נייטרלית' (לא 'התיישובות יהודית' אלא 'קולוניאליזם יהודי', לא 'עלייה' אלא 'הגירה', לא 'מלחמת העצמאות' אלא 'מלחמת 1948' וכיוצא באלה). כאן נתבע ההיסטוריון הישראלי לוותר באופן יוצא דופן על האמפתיה הטבעית שלו כלפי מושא מחקרו. ואם לא די בכך - הוא נתבע לא להבין את תולדות הציונות מנקודת המבט של הנוטלים בה חלק, אף על פי שנקודת מבט זו היא 'עובדה' היסטורית רבת השפעה, אלא מתוך נקודת מבט נייטרלית; אומנם עולי העלייה הראשונה חשבו שהם 'מתיישבים', אבל למעשה לא היו אלא 'קולוניאליסטים'.

על כך יש להעיר שאמפתיה יכולה לקלקל את השורה, אבל אין שום קשר הכרחי בינה לבין חוסר-אובייקטיביות. יכול היסטוריון לחוש אמפתיה גדולה ליישוב היהודי במלחמת העצמאות ולמטרתיו - ובו בזמן לנתח באובייקטיביות את מהלכי המלחמה. גם מינוח אומנם יכול לקלקל את השורה, אבל לא בהכרח, שהרי תיאור בואם של יהודים לארץ-ישראל במונח 'עלייה' ולא במונח 'הגירה', למשל, אינו מונע מן ההיסטוריון לדון ב'עלייה' הזאת כתופעה של הגירה. בסופו של דבר הגדרת התנועה הציונית כ'תנועה קולוניאליסטית' יכולה להיות מועילה, אם היא מציעה אפשרות לעיון השוואתי בדפוסי ההתיישובות היהודית מתוך בחינה של ההקשר ההיסטורי ששרר בעת ההיא ובחינה של תנאי הגשמתה המיוחדים; אבל גם המונח 'קולוניאליזם' איננו מונח נייטרלי, שהרי הוא עמוס קונוטציות בעלות אופי אידאולוגי מובהק. במילים אחרות: התביעה לחוסר-אמפתיה ול'נייטרליות' מונחית כביכול היא לאו דווקא תביעה ל'אובייקטיביות'.

כאן הרוויזיה ההיסטורית והסוציולוגיה החדשה נקלעות לסתירה פנימית. מצד אחד נשמעת הטענה כי שורש כל הכשלונות והמהות השלילית של מדינת ישראל טמון ביישומה של האידאולוגיה הציונית. במילים אחרות: לפנינו השקפה אידאליסטית הגורסת כי אכן 'הסובייקט' הציוני הצליח ליצור פרויקט היסטורי כצלמו וכדמותו. מצד אחר נשמעת הטענה שנסיבות 'אובייקטיביות', ולא הרצון וההכרה, הן שכפו צורות של התארגנות ודפוסים של פעולה ולא היה אפוא שום תפקיד לאידאולוגיה, כלומר לכוונות המוצהרות ולתודעה העצמית.

היסטוריונים רבים נוטים לייחס לממד האידאולוגי תפקיד מרכזי בעיצוב המציאות; אחרים נוטים לשלח את האידאולוגיה למחסן הגרוטאות ומקצים את עיקר הכוח ההסברי לנסיבות האובייקטיביות המחייבות דפוסים מסוימים של ארגון ופעולה. כך או כך מדובר בתפיסות חד-מדיות וחד-צדדיות, והכתיבה ההיסטורית 'החדשה' לוקה אפוא בכל אותם פגמים מהותיים שהיא מזהה בכתיבה 'הישנה'. לכאורה היא

מבקשת לחשוף גורמים היסטוריים נוספים שהשתתפו ב'משחק' ולהצביע על 'כללי משחק' חדשים, אך לאמתו של דבר היא חוזרת על אותם כללי משחק - תוך היפוך הסדר.

לפעמים נדמה שאצל אחדים מן 'ההיסטוריונים החדשים' ההיסטוריה הציונית מצטיירת כמעט כמו 'טיול נעים': ללא שום קושי מיוחד הצליחו המנהיגים הציונים הממולחים למשוך בכל החושים, להציג עצמם כנציגי העם היהודי, להשתלט על היישוב, לזכות באהדה בינלאומית ובניצחון אחר ניצחון בזירה הדיפלומטית, לבניים מלחמה בארץ הקודש, לגרש את הערבים, להחמיץ פעם אחר פעם, ובמתכוון, סיכויים להסדר עם הערבים וללבות בכוונה תחילה את האלימות בין ישראל לערבים. וכל זאת כאשר מערכת משומנת היטב של היסטוריונים-מטעם עומדת לימנם ולרשותם. האם אין כאן לפנינו גרסה מתוזמנת של היסטוריה רדיקלית קונספירטיבית ו'נראטיב' המצטיין באנכרוניזם ובאופי א'היסטורי מובהק?

ד

הכתיבה ההיסטורית 'הישנה', משנות השישים ואילך, עסקה כאמור ברה-קונסטרוקציה של ההיסטוריה היהודית ובשתזור תהליכי הרה-קונסטרוקציה שאפיינו את החברה היהודית בארץ-ישראל ואת התפתחות האידאולוגיה שלה. המהלך של הכתיבה ההיסטורית 'הישנה' הוא התבוננות ברה-קונסטרוקציה החברתית והאידאולוגית דאו ולכן הגדרתי אותו כרה-קונסטרוקציה של רה-קונסטרוקציה.

על כן באופן טבעי ומוכן מאליו היא עסקה, מצד אחד, בהופעת הציונות מתוך החברה היהודית ובעימותיה עם הזרמים הלא-ציוניים והאנטי-ציוניים בעם היהודי, ומצד אחר היא ניתחה את המאבקים הפנימיים שהתחוללו בתוך התנועה הציונית והיישוב היהודי בארץ-ישראל. עיסוק היסטורי זה היה מלווה בפולמוסים חריפים שנגעו למה שאפשר לכנות 'המעגל הפנימי' - הפנים-יהודי והפנים-ציוני. בניגוד לרושם שהכתיבה ההיסטורית 'החדשה' יוצרת, המעגל הפנימי הזה הוא שהיה או הוירה ההיסטורית המכרעת והוא שעמד בראש סדר היום הציבורי - וההיסטורי.

יחד עם זאת הכתיבה ההיסטורית 'הישנה' לא הזניחה את הדיון ב'מעגל החיצוני' - ביחסה של הציונות לעולם הסובב, ובכלל זה לערביי ארץ-ישראל. אבל בעיני ההיסטוריוגרפיה החדשה היא 'חטאה' בכך שלא ראתה בערבים 'קורבן', מושא של נישול וניצול, כעמדתם של זרמים לא-ציוניים ביישוב ומחוצה לו. אכן, רוב ההיסטוריוגרפיה הציונית והישראלית ראתה ביישוב היהודי קורבן של תוקפנות ואלימות ועסקה הרבה בהשפעת התוקפנות הזאת עליו. זו ודאי ראייה סובייקטיבית, טעונה בהזדהות רבה עם מטרות 'הצד שלך', אבל היא לא טשטשה את השפעתה של מערכת היחסים עם ערביי ארץ-ישראל - עד כמה שהיא השפיעה על החברה היישובית והישראלית.

בעלי הכתיבה ההיסטורית 'החדשה' מבקשים לטעון, במסווה של 'ניטרליות', כי לא היתה חשיבות ל'מעגל הפנימי'. לגרסתם הציונות תמיד היתה מחנה מלוכד,

לאמתו של דבר, והפולמוסים והמאבקים הפנימיים שהתחוללו בתוכה לא היו אלא 'משחק' סדר-משמעות. הם מבקשים מההיסטוריון לגלות אמפתיה דווקא כלפי הצד האחר, שכן הוא בעצם 'הקורבן', ולערוך רוויזיה מוחלטת בנקודת התצפית: אותו 'הלש' בעיני עצמו נתבע מעתה ואילך לראות כי למעשה הוא היה ועודנו 'חוק' שהיה מסוגל תמיד לכפות את רצונותיו ולהגשים את מאווייו על חשבון 'האחר'.

זו רוויזיה אידאולוגית ולא היסטוריוגרפית. ראיית 'המפעל הציוני' כמעוצב כולו מתוך ההתמודדות עם 'האחר' הערבי-הפלשתיני מצמצמת את ההווה הציונית ומתעלמת מהתמודדויות ואתגרים אחרים שניצבו בפניה. אין צורך לומר שלא תיתכן כתיבה של תולדות ארץ-ישראל בתקופת המנדט בלי לתאר את שתי החברות שחיו בה ואת יחסי החליפין ביניהן; אבל היו תחומים רבים בחיי היישוב שהתפתחו ללא מגע עם 'האחר' הפלשתיני וכל כתיבה היסטורית חייבת לקבוע את מדרג החשיבות של המגעים הללו.

ה

אכן, הזרם המרכזי בכתיבה ההיסטורית הישראלית כותב היסטוריה לאומית ועל כן יוצא מנקודת-מוצא לאומית. זה גם אופיה של הכתיבה ההיסטורית המצרית, הסורית או הפלשתינית. אולם מה פירוש 'היסטוריוגרפיה לאומית'? האם פירושה מתן הצדקה לכל מעשה של התנועה הלאומית והחברה הלאומית, או פירושה דיון בתופעות השונות מתוך הנחה שהן שייכות ל'מסגרת לאומית'?

שוב, המניע של הביקורת המוסחת כנגד 'ההיסטוריוגרפיה הציונית' איננו טמון בהכרח ברצון לתקן את נקודת התצפית הלאומית של ההיסטוריוגרפיה, אלא במגמה לערער על עצם הלגיטימיות של הלאומיות היהודית ועל תקפות זיהויה בתור תופעה היסטורית שרירה וקיימת, לא מפוברקת. לשם כך גויסו התאוריות הרואות בלאומיות תופעה היסטורית מודרנית שאינה אלא מניפולציה מוצלחת של קבוצות מסוימות, שהצליחו ליצור 'קהילות מדומות', 'להמציא מסורות', לבנות מבנים שלטוניים - ותוך כך גם ליצור ולהפיץ תודעה קולקטיבית ונראטיב היסטורי.

נראה כי תפיסה כזאת פוגעת במיוחד ביומרה של הלאומיות (המוגדרת לעתים בכתיבה ההיסטורית 'החדשה' כ'שבטיות'; הגדרה פוזיטיבית מובהקת!) לראות בעצמה יצירה 'טבעית', להבדיל מהקונסטרוקציות 'המלאכותיות' שאפיינו את הישויות ההיסטוריות שקדמו לה. אבל גניח ש'לאום' הוא יצירה היסטורית חדשה, פרי התכוונות ואינטרסים; הרי בכך הוא אינו שונה משום ישות היסטורית קודמת (אימפריה, דת וכיוצא בזה) ואין הדבר מבטל את הלגיטימיות שלו או את ערכו. גם אם הלאומיות אכן נוצרה בזמן ובתנאים מסוימים, אין בכך נימוק לפסילתה. יש להדגיש שוב: הניסיון לפרק את הלאומיות לגורמיה ולהצביע על האופי המניפולטיבי שלה לא נועד בהקשר שלפנינו להציע תיאור 'נייטרלי' של הופעת הלאומיות היהודית, אלא מטרתו לערער על תוקפה, על הלגיטימיות שלה. הוא איננו מלווה בערעור דומה על תוקפה של הלאומיות הערבית, הצרפתית או הספרדית, למשל; וגם

כאשר נקודת המוצא היא ביקורת על תופעת הלאומיות בכללה, משום מה הלאומיות היהודית פרי "המצאתה" של התנועה הציונית נתפסת בדרך כלל בכתיבה ההיסטורית 'החדשה' כפרטיקולריסטית ואקסקלוסיביסטית במיוחד.

לכך מתווספת ראיית הלאומיות ככוח היסטורי א־פרסונלי היוצר ישויות קולקטיביות ומתנגש בכך עם הפרט ועם קבוצות חברתיות אחרות. זה כמובן תיאור נכון של הלאומיות, אבל כל ישות היסטורית (גם של קבוצה) היא ישות א־פרסונלית. בהקשר הנדון הביקורת על קיומה של ישות א־פרסונלית ויחסה לקבוצות המרכיבות אותה ולפרטים שבתוכה איננה ביקורת 'נייטרלית', איננה ביקורת המבקשת להעניק לקבוצות ולפרטים השונים מידה רבה של חירות בתוך הישות הא־פרסונלית הספציפית, אלא מטרתה לערער על עצם קיומה של הישות הא־פרסונלית: המדינה היהודית. התביעה להכיר בזכויות הפוליטיות של הערבים בארץ־ישראל איננה תביעה להגדיל את החירות והביטוי העצמי של הערבים (ישות א־פרסונלית!) במסגרת הישות היהודית הריבונית, אלא לאמתו של דבר היא תביעה לבטל את הישות הלאומית הפוליטית של היהודים ולהמירה בישות אחרת.

אין טעם לדרוש כאן בהגדרת הלאומיות בכלל והלאומיות היהודית בפרט. לענייננו די אם נראה בה גילוי של רצון מאורגן להקים ישות פוליטית ריבונית של יהודים. מטרה זו כלל לא היתה מוסכמת בציבוריות היהודית, והתנועה הלאומית היתה מוכרחה להיאבק קשות, כדי להשיג לגיטימציה ואחר כך מעמד של בכורה ולגייס לצדה תומכים ושותפים לדרך. היא לא היתה מסוגלת לגייסם אלא בדרך של שכנוע והטפה ובאמצעות מתן מענה לצרכים ולאינטרסים ממשיים.

הלאומיות היהודית ביקשה לברוא הגדרה קולקטיבית ותוכן חיים חדש ליהודים וליהדות ולא רק להקים קהילייה פוליטית יהודית. אכן, במקרים היסטוריים רבים הלאומיות היא תוצר של מנגנונים שונים, ובראשם המדינה, אבל בהקשר היהודי היה צורך לברוא תחילה תנועה לאומית, כדי שיהיה אפשר לבוא בתביעה לישות מדינית־טריטוריאלית יהודית. מכאן המאמץ הגדול שהושקע ביצירתה של אידאולוגיה לאומית, היסטוריוגרפיה לאומית ותרבות לאומית.

החברה הפוליטית היהודית בארץ־ישראל והמדינה היהודית הן תוצר של התנועה הלאומית הזאת. דבר אחד הוא לטעון שהגשמת המטרה הזאת היתה כרוכה במעשי עוול, בהפעלת כוח, במניפולציות, ואף לטעון שהיה אפשר לבחור דרך אחרת (טענה זו יש להוכיח); ודבר אחר לגמרי הוא לשלול מן היסוד את עצם המטרה. המגמה לערוך דה־קונסטרוקציה במושג הלאומיות כתופעה תרבותית ומדינית איננה נובעת בהקשר שלפנינו מרצון לתאר באופן מהימן יותר את אופיה של הלאומיות היהודית ואת דרכי התגשמותה, אלא ממגמה לערער על עצם תוקפה.

אם לאומיות יהודית היא פבריקציה המבוססת על טענות כוזב וניכוס ההיסטוריה; אם החברה הלאומית היהודית בעצם איננה אלא פדרציה של גורמים שונים ואפילו עוינים זה לזה, המסקנה היא כפולה: מלכתחילה אין ללאומיות היהודית זכות קיום ועל כן אין זכות קיום לגילוי הפוליטי הריבוני שלה בארץ־ישראל, כלומר למסגרת

הפוליטית והתרבותית של הלאומיות היהודית כפי שהיא נתפסת בעיני רוב השותפים לה.

בסופו של דבר הביקורת הרדיקלית איננה מיועדת לשנות את 'שדה הכוח' בתוך החברה הישראלית פנימה, לשנות את הערכים או את כללי ההתנהגות הנהוגים בה. מגמתה פשוט לפרק את המסגרת הזאת. זו בדיוק משמעות התביעות שהיא מעלה, במוצהר או במובלע. השאלה שהיא מציגה איננה מה הם הערכים הראויים בחברה פוליטית יהודית ריבונית, אלא האם בכלל ראוי שתתקיים חברה כזאת. שאלה זו חוזרת ועולה מחדש דווקא עכשיו - תמישים שנה אחרי שנראָה כי היא הוכרעה באורח חד־משמעי וירדה מעל סדר היום ההיסטורי. יש בכך מידה רבה של אירוניה היסטורית, שהרי השאלה הזאת צפה ועולה מתוך רֶאקציה להצלחתה של הלאומיות היהודית ולאופי שקיבלה והשאלה עצמה מתאפשרת דווקא בשל הצלחתה.